

מגבולות החול של תל-אביב אל העולם ובחזרה

רפי וייכרט

במרבית קבצי שירתו הקודמים גם בקובץ שיריו "גבולות החול" (הקיבוץ המאוחד, 1994) מקדיש אריה סיון שירים אחדים לעיר הולדתו תל-אביב. שוב, וביתר שאת, ניצבת העיר מול ערים אחרות בעולם הגדול: ברצלונה, כמוקד דיון בתהפוכות ההיסטוריה ותמורותיה ('בוגנוילאות בברצלונה'), גרנדה, עירו של פ"ג לורקה ('גינוני גרנדה'), סורנטו ורומא, שהן רקע לרציחתו של הבמאי והמשורר פ"פ פאזוליני ('בין סורנטו לרומא'), ונציה של מרקו פולו ('ונציה'), קרתגו, פראג של קפקא ('המשפט', 'משפטים') ובואנוס איירס שלבורחס ('בבואנוס איירס').

יותר ויותר נדמה, כי שיריו של סיון סובבים, כל אחד מזווית שונה ובהדגשים אחרים, על ערים, אתרים מסוימים ובני-אדם שבתוכם. אנשים מן השורה ויוצרים, אנשים חסרי תהילה החיים בשוליים ואנשים שהטביעו את חותמם בדפי ההסטוריה.

תל-אביב היא אפוא חלק ברצף גדול של ערים שבהן מבקר המשורר, בגופו ממש או בדמיון, במסעותיו בעקבות דמויות קרובות ללב, בעקבות יצירות ונופים, שאליהם הוא מתגעגע מרחובותיה של תל-אביב, מנופיה של ארץ-ישראל.

ממסעות אלה - מרהיבים ועגומים, אקוטיים ומאיימים, מלאי חיים והרהורים על היסטוריה ומוות - חוזר המשורר אל עיר הולדתו. תמיד הוא ממשיך ללכת בה, לחשוב על אודותיה, להתרפק על עברה המואר ולתאר בריאליזם אכזרי את חזותה בהווה.

תל-אביב מופיעה, בין השאר, במחזור בן חמשת החלקים 'עוד וריאציות מקומיות על ביאליק' (עמ' 46-50), הממשיך את שירי השער 'ואריאציות מקומיות על שירי ביאליק' מן הקובץ "לחיות בארץ ישראל" (עם עובד, 1984).

בחלקו השני של מחזור השירים - תחת הכותרת 'כאשר הייתי' - מתאר המשורר את שנות ילדותו הראשונות לחוף ימה של תל-

אביב. בשנים אלו, בסוף שנות העשרים ותחילת השלושים נהג ביאליק לטייל מביתו, שברחוב על שמו, אל ימה של תל-אביב (ראה, בין השאר, תמונותיו, רישומיו ותיאוריו של חיים גליקסברג בספרו "ביאליק יום יום", הקיבוץ המאוחד תש"ה). לצד טיולים ברחוב אלנבי, בשדרות רוטשילד, היה זה אחד המסלולים החביבים על המשורר הלאומי. סיון מרהיב עוז בנפשו ומדמה כי הוא עצמו, בגיל שנתיים או שלוש, היה אחד הילדים שידו של ביאליק ליטפה את ראשם על שפת הים. מתחושה זו הוא בורא לעצמו חבר הווי, הילד מן הפואמה "זוהר", כדי שיהיה לו עם מי לשחק בחול הלוהט על חוף ימה של תל-אביב. מגע מדומה זה, הראשון כביכול, של המשורר הילד עם גיבורה הגדול של השירה העברית, הוא אולי מעין טקס משיחה של משורר צעיר, המאפשר לרגע השוואה בין נופיה הרומנטיים, האירופיים, של שירת ביאליק, לבין נופו השמשי של חוף תל-אביב. למרות השוני הרב בין מסתרי "זוהר", נופי העצים האפלים, העופות, השיחים, הסהר, הברכה הקסומה, הצפרירים והכרובים הקלים, לבין החול, האוויר ושמש הקיץ בחוף הים התל-אביבי, קיים דמיון, ולא רק מבחינת בוקר השמש והאור, המהווה חלק של התפאורה. הילד ב'זוהר', העורג מגופו של עולם אל אורו, בניסוחו המופלא של ביאליק, מוצא את תאמו המאוחר בילד התל-אביבי, החורג אט אט מן העריסה השמשית, התמה, אל עולם קסום ואכזר. בשני השירים מתמזגים הילד וסביבתו באותו גן-עדן אבוד של הילדות, שנעלם עם ההתבגרות הגופנית והנפשית. עם זאת, הילד ב'זוהר' והילד בשירי סיון שומרים בחובם את הדי עברם, את הברכה ואת הים, את כוח העולם וודאות יופיו, ושואבים מהם תעצומות בכגרותם. גם על הדי תל-אביב מילדותו של סיון ניתן אולי להחיל את השורות הביאליקאיות, החותמות את 'זוהר': "אך-עמוק בלב כמוס עימי הד קולה, / ובתוך בבות עיני שמרתי זיו אורה; / ונעים חלומות חיי בארץ הגדולה, / ויקר חזיונותי - מעינה

נשאבים, / וטהורים ורווים וברוכים ממקורה" (ח. נ. ביאליק 'שירים תרנ"ט-תרצ"ד', דביר, 1990, עמ' 93).

בחלקו השלישי של המחזור 'עוד וריאציות מקומיות', שכותרתו 'מלים בסנדלים', חוזר סיון לתמונה ששרטט בפתח ספרו "ארבעים פנים" (הוצאת דר, 1969), בשיר 'מבקש אדם חולצה לטעמו', שנכתב כעשרים וחמש שנה קודם לכן. בשיר זה תיאר המשורר את חיפושיו במחוזות רחוב אלנבי אחרי חולצה שתהלוך אותו: "באלנבי שבין השמש לחשמל... אדם המבקש חולצה לטעמו / עומד לו וחושב אם ישנה את טעמו, / ולפתע הוא מוצא עצמו בתוך סמטה של חול / סגורה בין ברזילי-גדרות, כמו מיטתו / בחדרים גבוהי תקרה ותלונות" (שם, עמ' 5). ואילו עתה המשורר מחפש בשיר הארס-פואטי אחר מלותיו שיצאו לשוטט באותם הרחובות עצמם: "מה ביקשו במקומות ההם? לחנות, רק לחנות, / באלנבי, ליד החדר גבה-החלונות / שבו נשא אותי אבי על זרועותיו להראות / לפני האור, או ברחוב אחד-העם, שם היה תלוי על מיטתי סדין רטוב / בחמישים ימי החום" (עמ' 48). בשני המקרים מוכיח תיאור השיטוטים באלנבי למשורר תמונות מילדותו הרחוקה בתל-אביב. ברחוב העירוני הסואן, שתיאורו והקשרו אינם מחמיאים (אבק, חריוני יונים, שאריות מזון, גרוטאות), מצליח המשורר להחיות לרגע מעין אי של שלוה וביטחון מעברו. בעיר המשנה פניה במהירות, כל רחוב שנוחר בעינו, כל בית הניצב על מכוני, הינם הרף של ודאות קיומית עמוקה. כל עוד קיימות מזכרות כאלה מהנופים ההולכים ומתרחקים בנבכי זמנים ומקומות, כל עוד ניתן לפסוע ברגליים חיות באותם הרחובות ולהתרשם משברי מראות, חש המשורר מידה מסוימת של נחמה. אמנם המכוניות שברחוב ישנו צורה עם השנים ויהיו לרכושם של אחרים, שיתירו בזמנים ובמקומות אחרים, אך זכרונות ילדותו של המשורר מפיחים בו כוח שעוזר להתגבר על מהלומתה של הכרה זו: "...עד אשר בבוא

מלחמת העולם, הרגל נרכש שגורם לו עד היום לכתוב את שיריו "על גבי פיסות נייר/ שאין להן שימוש אחר" (עמ' 29) ולהאמין, באמונה תמימה למדי, שאולי החיסכון בילדות, או ההימנעות מן הכתיבה, הצילו ולו נפש יהודי אחת.

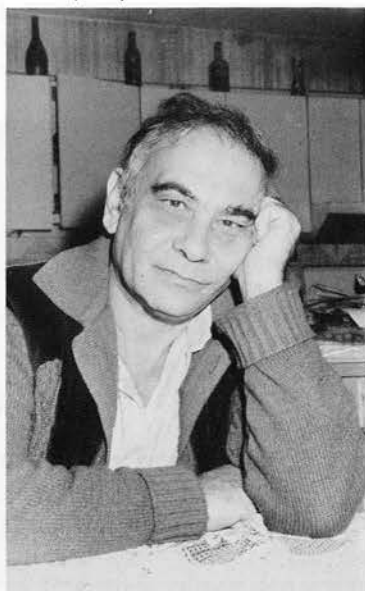
השיר 'ואלנברג', המספר על פעלו של הדיפלומט השוודי בתקופת השואה, מעמת את הגיהנום הנאצי, בקיץ 1944: "היה צפוף וחס מאוד, עד מחנק, / בקרונות-הבהמות שנעו תחת העשן אל מחנות-ההשמדה / (אלה שעדיין תפקדו)" (עמ' 31) עם גן-העדן התל-אביבי: "גם בתל-אביב היה צפוף: בתיאטרונים, בבתי-קולנוע. / לאורך הטיילת ובדיזנגוף סאנו בתי-קפה / שבשעות מסוימות קשה היה למצוא בהם מקום פנוי." (עמ' 32).

במעבר אירוני חד, תל-אביב היא מקלט מן העולם הנורא, מקום שבו אפשר לבלות ולהינות מן החיים, מי בקלילות, ומי, כסיון עצמו, בתחושת אשמה וחרטה על שחיי מלאי אור ומנגינה, שעיתותיו בידי לבלות ולנצל כל רגע חולף.

ובעיקר, שריאותיו נושמות אויר נקי, שהוא חי בעוד שבני עמו הולכים ומושמדים.

תל-אביב המופיעה בשירים לא מעטים בקובץ "גבולות החול" היא, אפוא, עיר מגוונת ורבת-פנים, עיר של עבר נפלא ושל הווה קשה. זו עיר שטוב לצאת ממנה לטייל אל ערים אחרות אך גם טוב לשוב אליה, שכן רק בה חש המשורר בכל נימיו שהוא באמת קשור בעברו. תל-אביב היא עיר שיושביה בודדים ורבי מצוקות אך גם מאושרים בהימצאותם בערים שלהם, הרחק מאירופה הבוררת באש המלחמה, הרחק מערים קוסמות אך זרות בנופיהן ובלשונן. למרות שאלו ערים של תרבות, ארכיטקטורה, צמחיה קסומה, יצירות ספרות גדולות ואפשרויות קיום חדשות, יש בהן ובעברן גם דבר-מה קודר ומאיים, המגביר את תחושת הניכור וחוסר-השייכות של המשורר הישראלי, התל-אביבי, לנופיהן. השרב בתל-אביב קשה, לפעמים, מנשוא, אך השמש, הים והאוויר הצלול הם גם מטונמה לחיוניות ולאופטימיות של קיום. סיון מאציל על העיר תל-אביב, ובאופן מקיף יותר על ארץ-ישראל כולה, אהבה רבה. בעולמו השירי, רק אדם שחש קירבה גדולה וזיקה עמוקה למקומו יכול להיות אדם שלם, שעבר, הווה ועתיד נמזגים בו ועבורו באופן אורגני לכלל הווייה אחת, הזורמת חיה תחת השמש הישראלית הקופחת. תל-אביב היא בתה המרדנית אך גם אהובתה הטבעית של ארץ, שאותה מתאר המשורר, על יפעתה ופקעת מתחיה הפנימיים, בשורות החדורות רגש ותובנה: "ארץ מגדלת פרא / אשכולות בשלים מזכרונות / ארץ לא שקטה נרדמת מכוסה/שמיים עד למעלה מראשה/ובחורף בשמיכה של עננים עבים." (ארץ מגדלת, עמ' 16).

מקיום אגדי, דינירה תל-אביבית זו רחוקה מקיום מיתולוגי. שום הרקולס לא ישאנה לאשה ושום קנטאור לא יאבה לאנסה. היא אשה מעוררת חמלה, ש"עיניה הפוכות / כמו חסקה שאין עליה איש ולא משוט" (שם). ההווה התל-אביבי איננו גן-עדן. לכל היותר

אריה סיון

הוא מראה המשקפת גן-עדן אבוד של ילדות ועבר, שהיה נחלתו של המשורר, ושאליו הוא יכול לשוב רק בדמיונו. מבחינות מסוימות העיר עשויה להיותפס אף כגיהנום של המציאות לדמויות רבות, החיות בה בקיום מינורי, בודד, קשה מכובד זכרון השואה וביוגרפיות מצוקה אחרות - עריריות, הזדקנות, דלות. המשורר עושה מעין חסד אחרון עם דמויות אלה בהנצחתן אותן בשירתו, בגלותן כלפיהן קשב ואנושיות שאין הן זכות להם בחיי היומיום שלהן. עם זאת, קיימת גם מובלעת היסטורית שבה היתה תל-אביב גן-עדן אמיתי, בתקופת מלחמת העולם השנייה. בשיר 'ואלנברג' חוזר סיון לעמת את מוראות המלחמה והשמדת היהודים באירופה עם החיים התל-אביביים, שנמשכו, על פי תיאורו, כאילו שום דבר איננו קורה מעבר לים. נושא זה הופיע בגלגול קודם במחזור 'על חטאי, מלחמת העולם השנייה' בקובץ 'לחיות בארץ ישראל'. בקובץ הנוכחי הוא נזכר, בין השאר, בשירים כמו 'השפעת ההיסטוריה על האסתטיקה' ו'את שירי אני כותב'.

בשיר הראשון קושר סיון בין סירובן של תלמידות בכיתות הנמוכות בבית-הספר היסודי למחוק "את המלים המיותרות / מן השורות" (עמ' 28) לבין התנהגות הנשים היהודיות בתקופת השואה ואחריה, נטייתן ש"לא להמית מה שנולד...לא להשליך מה שאולי אפשר יהיה / להשתמש בו לצרכים בלתי-צפויים" (שם). בשיר השני מספר המשורר על החיסכון הכפוי בנייר בתקופת

היום יגררו אל מגרשי-הגרוטאות / משם לכבשנים, להנתך באור-אישים / ולהוולד שנית, נוסעות בנתיבי עולם / שיד ורגל לא יהיו לי בו, בשורות / של מישהו אחר. אני איני מצר." (שם). לצד הרמיזה לשירו הנודע של ביאליק 'לא זכיתי באור מן ההפקר', העולה מן השימוש בצירוף 'אור-אשכס', דומני שבסיומו של שיר זה מהדהד סיון את סיום שירו הנודע של זך על החלופיות ועל קבלתה: "ראיתי עלה אשר נפל, אשר נופל. הזמן קצר. אני איני קובל." ('שירים שונים', עמ' 15, ההדגשות שלי, ר"ו). בשני השירים מגיעים המשוררים למסקנה שאין טעם במחאה נגד מהלכו הכפוי של הזמן. הקבלה איננה רק מסקנה מפוכחת אלא גם אופן של קיום שפוי, ואולי אופן שממצה כל רגע חולף ביתר שאת, ביתר עוצמה ויופי, דווקא בשל הידיעה כי הכול בלה וכלה.

בספר "גבולות החול" שב סיון למחוז נוסף בתל-אביב, שאליו נודעה לו חיבה מיוחדת בעבר (למשל, בשירי הקבצים "אשרורים" ו"חובוקים"). הכוונה היא לדרום העיר, מחוז המופיע בשניים משירי הקובץ, 'בוקר בדרום תל אביב' (עמ' 21) ו'סימטה מוכת חום בדרום תל אביב' (עמ' 24). בשיר הראשון משרטט המשורר בעדינות ובאמינות את הקיום הדרום-תל-אביבי. הוא מתאר פועלי מוסכים, החולמים על עולמות קסומים, על גנו של הסולטן, ועל זמנים קרירים הרחוקים משעות העבודה המייגעות במוסכים מוכי השמש. השיר מתעכב על אשה העובדת במזנון ספוג ריחות בישול מאמש וגם על נערה מקומית, או שמא זונה לילית יגעה, שקיומה במציאות התל-אביבית רחוק מרחק שאינו ניתן לגישור מחייה של סינדרלה האגדית. שום נסיך לא יתפתה לקטוף סינדרלה חסרת אשליות זו, שעליבותה מתוארת בפיתחון אכזרי: "סינדרלה שהחמיצה שוב את צלצולי חצות-הליל / סולקה גם מן ההזיות של אחרוני השוליות / - אם חורגת לעצמה, תשתה את הקפה שלה ותעלה על מיטתה/מבלי לפשוט מעל גופה את הזכוכיות שהיא עונדת/מחרוזות-מחרוזות, הסנדלים שנשברו" (עמ' 21).

השיר 'בוקר בדרום תל אביב' מתאר שעה של בדידות-צהריים בקיץ. הרחובות הדוממים בדרום תל-אביב, שבהם "מחסנים שאין דורש לתכולתם" ו"חנויות המציגות לראווה/ריקה שכבות אבק" (עמ' 24), נקרעים לרגע בצעקותיהם של משוגע מקומי ושל אשה גלמודה, "שעונותיה כמו זעה/ שאין לה מיבש ואין/מי שימחה אותה מתוך גופה" (שם). אשה זו היא אולי בת-דמותה של ניצולת השואה, גברת הרמן מרחוב הירקון (ראה הקובץ "ארבעים פנים") ואולי היא עוד סינדרלה המזדקנת בבדידותה הכפויה. החום בשעות הצהריים אינו מנחם, הסימטאות ליהטות והים רחוק מאוד - רחוק מלהציל את הַיְנִיָּקה התל-אביבית. כפי שסינדרלה התל-אביבית רחוקה

פרק מתוך מסה על תל-אביב בשירת אריה סיון